УДК [738:001.891](477.43/44)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/48-2-11

Віктор СОЛОВЕЙ,
orcid.org/0000-0003-0373-6008
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри образотворчого декоративного мистецтва,
технологій та безпеки життєдіяльності,
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна) victorsolovey79@gmail.com

МІСЦЕ БАРСЬКОЇ КЕРАМІКИ У ГОНЧАРНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНИ

У статті здійснено аналіз історико-етнографічних досліджень подільського гончарства, а саме Барської кераміки, яка прирівнювалася за художньою значимістю до бубнівської та крищинецької. Але у XX столітті під час голодоморів, війн та репресій ці традицію та техніку було втрачено. Сучасна ревіталізація гончарної спадщини м. Бара дозволить зберегти та передати художні техніки виготовлення виробів та стати стимулом підприємництва в народного промислу.

У дослідженні розкрито особливості про відродження унікальної барської кераміки – низка заходів, спрямованих на те, щоб її відродити, організації, товариства, вчених, які справили значний вплив на розвиток збирацької, дослідницької роботи з гончарства в регіоні.

Систематизуватиме цю роботу виставково-музейний центр, який створений у громаді, вже висвітлює історію гончарства Барського краю, його роль в розвитку подільської кераміки.

Реалізація проєкту «Відродження традицій Барської кераміки v.2.0», реалізованого за підтримки Українського культурного фонду, дозволив провести перший обласний науково-практичний семінар «Відродження традицій Барської кераміки», організувати гончарний пленер та провести низку науково-дослідницьких експедицій та випустити фотоальбом «Барська кераміка», у якому вміщені найкращі зразки виробів барських майстрів із музеїв України, приватних колекцій і зібрань, зроблені під час експедицій. Нинішній проєкт має дещо ширшу мету. Окрім проведення експедицій та розробки портфелю сувенірно-навчальної продукції, він передбачає створення тримовного віртуального 3-D музею Барської кераміки, пілотну версію якого було презентовано в рамках Всеукраїнської конференції з міжнародною участю. Важливою складовою сайту є саме наукове обґрунтування, пошуки та розвідки, присвячені Барській кераміці, а також відеозаписи циклу тематичних лекцій та майстер-класів по відтворенню Барської кераміки.

Ключові слова: *Барська кераміка, професійна кераміка, народна кераміка, керамічні школи, гончарство, провідні майстри, 3-D музей Барської кераміки, проєкт «Відродження традицій Барської кераміки v.2.0».*

Viktor SOLOVEI,
orcid.org/0000-0003-0373-6008
Candidate of Pedagogic Sciences (Ph. D.),
Associate Professor at the Department of Fine and Decorative Arts,
Technologies and Life Safety
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
(Vinnytsia, Ukraina) victorsolovey79@gmail.com

THE PLACE OF BAR CERAMICS IN THE POTTERY HERITAGE OF UKRAINE

The article analyzes the historical and ethnographic research of Podolsk pottery, namely Bar ceramics, which was equated in artistic significance to Bubniv and Kryshchynets. But in the twentieth century, during famines, wars and repression, these traditions and techniques were lost. Modern revitalization of the pottery heritage of Bara will allow to preserve and transfer artistic techniques of manufacturing products and become a stimulus for entrepreneurship in folk crafts.

The study reveals the features of the revival of unique bar ceramics – a number of measures aimed at reviving it, organizations, societies, scientists who have had a significant impact on the development of collecting, research work on pottery in the region.

Implementation of the project "Revival of Bar Ceramics v.2.0", implemented with the support of the Ukrainian Cultural Foundation, allowed to hold the first regional scientific-practical seminar "Revival of Bar Ceramics Traditions", organize a pottery plein air and conduct a series of research expeditions and release a photo album Bar ", Which contains the best examples of products of bar masters from museums of Ukraine, private collections and collections made during the expeditions. The current project has a slightly broader goal. In addition to conducting expeditions and developing a

portfolio of souvenirs, it involves the creation of a three-language virtual 3-D Museum of Bar Ceramics, a pilot version of which was presented at the All-Ukrainian Conference with International Participation. An important component of the site is the scientific substantiation, research and exploration dedicated to Bar ceramics, as well as videos of a series of thematic lectures and workshops on the reproduction of Bar ceramics.

Key words: *Bar ceramics, professional ceramics, folk ceramics, ceramic schools, pottery, leading masters, 3-D Museum of Bar ceramics, project "Revival of traditions of Bar ceramics v.2.0".*

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні відбувається поступове переосмислення ролі та місця традиційної народної культури та її першоджерел. Народне декоративно-прикладне мистецтво, як основа автентичності та самобутності України, має відображати потреби сучасного суспільства, формувати нові тенденції в цій та суміжних сферах, сприяти збагаченню культурного різноманіття, сприяти зближенню та взаєморозумінню між людьми**.**

Зростання попиту на вироби народного мистецтва ручної роботи, інтерес молоді до їх виготовлення та світові тенденції розвитку ремісничого виробництва свідчать про перспективність поєднання традиційних художніх прийомів народних художніх промислів з новітніми виразними засобами творчого підприємництва, які може сприяти розвитку української промисловості у світі.

Традиційна культура українців тісно пов'язана з природними умовами, історичним буттям, побутом народу, діяльністю, характером та виявляється у його ремеслах. З давніх-давен, поряд із землеробством, тваринництвом та іншими промислами, предки українців здавна займалися різними промислами та ремеслами. Серед них гончарна справа була однією з тих, які найбільш істотно вплинули на весь перебіг розвитку людської цивілізації.

Кераміка є самобутньою частиною культури кожного народу. Дивлячись на розвиток керамічного та гончарного мистецтва будь-якої країни, можна простежити її історичну долю, адже посуд – це завжди певною мірою відображежня дійсності. Гончарне мистецтво України та Поділля до повного формування мало довгу історію та шляхи становлення.

Поділля – один з основних історико-етнографічних регіонів України, який відрізняється великою різноманітністю гончарної справи, значною кількістю вогнищ народної кераміки та самобутніх гончарних династій. Наявність високоякісної сировини, довговічність, специфіка історико-культурного та соціально-економічного розвитку регіону сприяли формуванню унікальних якостей подільської кераміки.

Витоки гончарного мистецтва Подільського краю, зокрема барської кераміки – бренду Поділля з XVII століття до початку XX століття, одного з найпотужніших стародавніх гончарних осередків України – цікаве питання в контексті вивчення історії кераміки України. Оскільки живих носіїв культури барської кераміки не було, то внаслідок розвитку та становлення промисловості в 50-х роках минулого століття вони призвели до занепаду та зникнення ремесел, зокрема цехового гончарства. Але сучасна ревіталізація гончарної спадщини міста Бар дозволить зберегти та передати художні техніки виготовлення виробів та стати стимулом для підприємництва в народних промислах.

Аналіз досліджень. Визначні науковці приділили немало уваги гончарству. Пинання виникнення керамічного мистецтва в Україні є результатом наукових розвідок В. Хвойка, С. Рижова, Н. Бурдо, М. Видейка. Вагомий внесок у вивчення матеріальної культури України й Поділля зокрема, історії ремісничих об'єднань та кустарних промислів, осмислення їх виробничої діяльності, цехової обрядовості та устрою, українського, в т.ч. і подільського гончарства, кераміки та порцеляни зробили відомі історики Євфимій Сіцінський (1859–1937) і Володимир Січинський (1894–1962).

Помітний слід у накопиченні фактичного матеріалу і знань про подільське гончарство висвітленно в працях знаних дослідників історії матеріальної культури О. Прусевича, І. Кейвана, І. Рибака, Л. Баженова, Ю. Блажевича і С. Касапчука, Є. Назаренко, Р. Петрушенко, К. Матейко, Л. Мельничук.

Різноманітні аспекти розвитку гончарної справи розкриті у дослідженнях працівників інституту керамології – відділення інституту народознавства Національної академії наук України (О. Пошивайло, О. Ликова, С. Литвиненко, Л. Метка та ін.). Особливостям становлення та сучасному розвитку гончарства присвячені публікації А. Кирпан, М. Мотики, Р. Мотиля, Д. Ткач та ін.

Мета цієї статті – висвітлити історію гончарства Барського краю, його роль розвитку подільської кераміки, розкрити особливості відродження унікальної барської кераміки.

Виклад основного матеріалу. Велику роль у процесі формування особистості відіграє народна творчість. Оволодіння різними видами народних

промислів і промислів сприяє входженню молоді у світ художньої культури, формує її національні почуття. Народні художні промисли – це наш унікальний код нації. Протягом багатьох років галузі не приділяли належної уваги та недооцінювання на державному рівні. Саме тому уряд затвердив «Концепцію програми розвитку народних художніх промислів», розроблену Міністерством культури та інформаційної політики України (Розпорядження Кабінету Міністрів України. 2021). У документі вперше розглядається народне декоративно-прикладне мистецтво як галузь креативних індустрій. Ця територія має не тільки значну культурну цінність, а й потужний економічний потенціал.

«Програма з розвитку та популяризації народних художніх промислів дозволить зберегти техніки, які сягають своїм корінням століттями назад. Ми маємо розвивати народні промисли, як потужну складову креативних індустрій, як з огляду ідентичності, так і економічного потенціалу. Адже народні художні промисли є відображенням української історії, яку ми маємо передавати нащадкам», – зазначив Олександр Ткаченко, Міністр культури та інформаційної політики.

Кожен регіон має свої унікальні особливості. Культурну спадщину Вінниччини неможливо уявити без мистецької спадщини барських гончарів. Сьогодні вироби барських майстрів гончарства прикрашають музейні експозиції видатних музеїв України та Росії, а також Кракова та Берліна. Витоки художніх традицій барських гончарів, очевидь, сягають середньовіччя. Проте естетика гончарного мистецтва барчан досі хвилює і привертає увагу колекціонерів, мистецтвознавців, науковців та інших дослідників культури Подільського краю. (Титаренко. 2021)

Децентралізація змусила громади розробляти стратегії розвитку своїх територій і шукати власні «фішки». Барська – визначила туризм як один із стратегічних напрямків, і, як не дивно, взяла Барську кераміку – як бренд. У 2018 році в Барі не працював жоден гончар. Тому до відтворення барської кераміки залучалися вінницькі народні майстри. А на той час міськрада виграла грант від Українського фонду культури, що дозволило провести перший обласний науково-практичний семінар «Відродження традиційної кераміки», організувати гончарний пленер та навчально-експедиційні музеї України. В результаті вийшов фотоальбом «Барська кераміка». Легкий старт дозволив створити осередок ентузіастів, який і після проекту продовжував працювати над відродженням традицій барської кераміки (Шуткевич. 2021 : 6).

Команда ентузіастів громадської організації «Барського міського художнього самодіяльного театру (Барський МХАТ)» вийшла на новий рівень, започаткувавши новий проект «Відродження традицій барської кераміки v.2.0» за фінансування Українського фонду культури та за підтримки Харківської державної академії. культури, Український культурний центр дослідження та управління культурою та креативних індустрій Вінницької облдержадміністрації. Враховуючи виклики пандемії, в рамках ініціативи команда вирішила створити тримовний віртуальний 3-D музей Барської кераміки (https://www.barceramic.org.ua/), де представлені зразки виробів, знайдених під час дослідницькі експедицій Вінниччиною та музеями України.

У віртуальному музеї барської кераміки представлено понад 150 історичних та сучасних експонатів. Деякі з них можна переглянути в 3-D ефекті. Решту буде поступово переформатують. Кожен із експонатів має не лише фото, а й детальний опис виробу трьома мовами.

Унікальність онлайн-експозиції полягає в тому, що на ній представлені експонати, які фізично знаходяться у фондах різних установ (і не завжди доступні для відвідувачів), у приватних колекціях чи серед робіт сучасних майстрів, а на сайті їх можна переглянути з різних кутів, збільшувати і навіть обертати, як 3-D моделі.

Барська кераміка за художньою значущістю вирізнялася від вітчизняних гончарних осередків, які легко впізнати за стильовими особливостями форми, розписом та технологічною якістю матеріалу. Одразу слід зазначити, що в Барі розвиток гончарства відбувався у двох напрямках, які для зручності умовно назвемо цеховим і звичайним. Але в XX столітті, під час голодомору, воєн і репресій, розвитку і становлення промисловості, ці традиції і техніки були втрачені, а також пам'ять про це ремесло. Лише кілька років тому вона змогла відродитися у творчості сучасних майстрів Вінниччини, які почали опрацьовувати техніку та досліджувати орнаменти. Це спонукало барчан до пошуку втраченої культурної спадщини та популяризації гончарства, насамперед на малій батьківщині.

Унікальним елементом барської кераміки є білий фон. З технік оздоблення найпоширенішими були ріжкування, фляндрівка, гравірування. Як повідомляється на сайті Вінницького осередку кераміки та гончарства, контурний розпис у поєднанні з гравюрою на Східному Поділлі – це притаманно Барській кераміці. Тут відчутний вплив західних регіонів України. У роботах барських

майстрів користується популярністю композиція із зображенням птаха (іл. 1-4), яку традиційно «малювали» в профіль на гілці, розділяли контуром на кілька частин і розписували різними ангобами. Дослідники вважають, що ця техніка збереглася ще з часів гончарського цеху і сягає і, швидше за все, Київської Русі. Досить поширені композиції з гілок, листя і квітів, солярних знаків, геометричних елементів тощо.

Свій неповторний колорит на території Поділля мала барська кераміка. Наприклад, майстри тоді розписували тарілки цілими сюжетами. На сучасному сленгу – «комікс». Вони малювали міщанське життя того періоду. Наприклад: «Арешт корчмаря» (іл. 5), «Прогулянка панянок» (іл. 6), «Пані з вазоном» (іл. 7), «Музики в шинку» (іл. 8).), «Вершник» (іл. 9) у різних образах. Якість барської глини не дозволяла виготовляти вогнетривкий посуд, тому барські майстри створювали переважно столовий посуд та предмети декору: миски, напівмиски, тарілки, макітри, глечики та іграшки, частину з яких навіть експортували (див. ілюстрації 13-21).

Найбільшого розквіту барська кераміка набула в першій третині ХХ ст. У цей час тут працювали Петро Лукашенко, Петро Маніта, Григорій та Олександр Решітники, Павло Самолович, Григорій Куликовський, Франко і Йосип Врублевські, Стах, Франко та Іван Желеховські.

На жаль, у народній пам'яті збереглося небагато імен гончарів, їх небагато і вони не мають гарантованого зв'язку з конкретними гончарними виробами, щоб можна було впевнено говорити про їх художній внесок. Але один із барських майстрів все-таки подбав про своє безсмертя і увічнив – своє ім'я, підписуючи ним свої твори (іл. 5; 10). Йдеться про Павла Самоловича. Особливе місце в колі барських гончарів він посідає завдяки сюжетним композиціям на полумисках, які нині є окрасою музейних колекцій Києва та Санкт-Петербурґа.

Миски та полумиски П. Самолович розписував оригінальною технікою: майстер поєднував ріжкування з ритуванням. В декорі його виробів помітний вплив косівської кераміки: на берегах мисок у вузьких білих смугах він малював темно-коричневі крапельки, поширені у виробах гончарів с. Москалівка, у мисках І. Баранюка та ін. Для Самоловича характерні також одно- та двофігурні сюжетні композиції, розміщені на дзеркалі мисок. Він зобразив побутові сцени в шинку, персонажів, що виконують танець, вершників тощо. Проте майстер збагатив образно-композиційну основу, розробивши оригінальні прийоми зображення людей, тварин, рослинних мотивів. Він малював тулуб стоячих персонажів переважно фронтально, ноги з розвернутими в сторони носками, голова в профіль, а руки завжди зігнуті в ліктях. Такий прийом позбавляє зображення статичності, здається, що фігури рухаються. Береги мисок прикрашені широкими смугами темно-зелених, яскраво-жовтих і світло-коричневих ангобів, розділених темно-коричневими крапками на тонкій білій смузі. Розташування смуг переважно діагональне, що підсилює ритм і надає динамізму загальній декоративній композиції. Дослідник подільської кераміки В. Гудак зазначає, що у роботах майстра є відгомони оздоблення італійської майоліки, які, можливо, походять від розписів італійських майстрів, які колись працювали в Барі при дворі італійської Бони Сфорца (засновниці містечка), дружина польського короля Зигмута І (Лупій, 2012 : 190).

У Вінницькому обласному художньому музеї (ВОХМ) і Національному музеї українського народного декоративного мистецтва (НМУДНМ) зберігається майже ідентичний за декором посуд П. Самоловича. На вінницькій тарілці зображено жанрову сцену в корчмі, де ми бачимо чоловіка зі скрипкою та жінку з піднятою склянкою, що стоять один навпроти одного (іл. 8). Між ними столик з двома пляшками. У верхній частині композиції – пишна стилізована квітка. Дещо інакше характеризуються ці мотиви на тарелі з Київського музею. Скрипаль сидить, вгорі, над постатями – дві стилізовані маленькі квіточки, по іншому вирішені декоративні мотиви, вписані в перехрестя проніжок стола, які завжди мали Х-подібну форму. Як зазначає Р. Петрушенко, такі мотиви базуються на давньосхідних джерелах. Однак тут цей мотив є суто формальним заповненням фону навколо людських фігур (Лупій, 2012 : 190).

Окрему групу становлять миски із зображенням вершників (іл. 9). Коні на мисках представлені з вигнутою шиєю і відведеною назад передньою ногою. На всіх малюнках П. Самоловича окреслена земля. У виконанні композиції використовується вдавлений контур, а площини покриті коричневими, жовтими, зеленими і червоними ангобами. Цьому сприяли фольклорні мотиви із зображенням героїчної слави козака та зброї, що символізує військову відвагу» (Лупій, 2012 : 191).

У Павла Самоловича були учні. Про це свідчить велика група мисок із колекцій Вінницького краєзнавчого музею (ВКМ), Вінницького обласного художнього музею (ВОХМ), НМУНДМ, Національного музею історії України (НМІУ), Полтавського музею ім. Краєзнавство (ПКМ):

за технікою виконання, характером і мотивами розписів близькі до виробів А. Самоловича, що дозволяє стверджувати, що в Барі працювали послідовники цього майстра. У 1920-х роках у місцевій артілі «Червона кераміка» відкрито гончарну майстерню. Через зростання виробництва фабричного посуду з 1950-х років. панське гончарство почало занепадати: гончарну майстерню в артілі «Червона кераміка» закрили, до того ж не стало старшої ґенерації самобутніх барських майстрів.

Щоб повторити технологію барських майстрів минулого, чиї таємниці канули в небуття, майстри-гончарі Вікторія Ніколаєва, Людмила Філінська, Михайло Діденко, Володимир Титаренко, Оксана Ропотілова, Сергій та Світлана Погонці, педагог і журналіст Тетяна Січ Ігор Козак. і багато інших допомагають у справі відродження цього промислу.

На сьогодні у Барській громаді є передумови для відродження народного промислу, а саме: значні поклади білої глини та зразки давньої кераміки. Ініціатори проекту вважають, що детальне вивчення уцілілих фрагментів дозволить визначити методику творення Барської кераміки, а отже перетворити її на дисципліну при спеціальності «Образотворче мистецтво» у Барському гуманітарно-педагогічному коледжі. Актуальною проблемою збереження художньо-технологічних традицій та досвіду самобутніх центрів народного гончарства та визначних майстрів гончаротворення з метою ознайомлення і прилучення обдарованої молоді до цього традиційного виду декоративно-ужиткового мистецтва є при підготовці фахівців спеціальності 023 образотворче, декоративне мистецтво, реставрація на факультеті мистецтв і художньо-освітніх технологій Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Висновки. Барське гончарство – виняткове культурно-історичне явище, значення якого важко перебільшити через його давність у часі та високу художню якість як складової етнічної культури Поділля.

Таким чином, предковічне подільське гончарство, зокрема Барська кераміка, маючи давню історію, зазнаючи втрат під час змін і перетворень, не втратила спадкоємності і, як птах Фенікс, відроджується знову. Тому хочеться вірити, що багаторічні традиції гончарних осередків Центральної України не перервуться, а будуть продовжені й надалі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про схвалення Концепції Державної цільової національно-культурної програми розвитку народних художніх промислів на 2022–2025 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.12.2021 р. № 1677-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1677-2021-%D1%80#Text (дата звернення: 20.12.2021).

2. Віртуальний музей Барської кераміки : веб-сайт. URL: https://www.barceramic.org.ua/ (дата звернення: 20.12.2021).

3. Петрушенко Р. М. Художні особливості розписів кераміки Бара XIX та XX ст. *Подільська старовина*. Вінниця : Вінницький краєзнавчий музей, 1993. С. 409-419.

4. Лупій С. П. Українська професійна кераміка першої половини XX ст. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. Львів : Львівська національна академія мистецтв, 2012. Вип. 23. С. 181–201. URL: https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/23/22.PDF (дата звернення: 30.12.2021).

5. Місце Барської кераміки у гончарній спадщині України. *Український центр культурних досліджень* : веб-сайт. URL: https://uccs.org.ua/novyny/mistse-barskoi-keramiky-u-honcharnij-spadshchyni-ukrainy/ (дата звернення: 20.12.2021).

6. Шуткевич О. Регенерація зозулі на яблуневій гілці. *День*. 2021. 5-6 листопада (№ 135-136). URL: https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/regeneraciya-zozuli-na-yabluneviy-gilci?fbclid=IwAR17OHeqjSwxHWlW-d70O39Z25xQUfos4rQXTLyq3wBjb7CcdL31t4OE3Ws (дата звернення: 20.12.2021).

7. Титаренко В. Барське гончарство. *Вінницький обласний центр народної творчості* : веб-сайт. URL: https://www.vocnt.org.ua/statti/bar_pottery (дата звернення: 25.12.2021).

8. Мельничук Л. С. Гончарство Поділля XIX – початку XX століття: історіографія проблеми. *Етнічна історія народів Європи*. 2002. Вип. № 13. С. 22-26. URL: http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2002/13/articles/4.pdf (дата звернення: 22.12.2021).

9. Трембіцький А. М. Євфимій Сіцінський і Володимир Січинський –дослідники українського гончарства, кераміки та цорцеляни. *Краєзнавство*. 2006. № 1–4. С. 45–50.

10. Босий О. Г. Гончарство степової України в історичному контексті. *Народна творчість та етнографія.* 2010. Вип. 6. С. 77–83.

REFERENCES

1. Pro skhvalennia Kontseptsii Derzhavnoi tsilovoi natsionalno-kulturnoi prohramy rozvytku narodnykh khudozhnikh promysliv na 2022–2025 roky : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.12.2021 r. № 1677-r. [On approval of the Concept of the State target national-cultural program for the development of folk arts and crafts for 2022–2025

Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine; Concept from 15.12.2021 № 1677-r.] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1677-2021-%D1%80#Text (date of access: 20.12.2021). [in Ukrainian].

2. Virtual Museum of Bar Ceramics. URL: https://www.barceramic.org.ua/ (date of access: 20.12.2021).

3. Petrushenko R. Khudozhni osoblyvosti rozpysiv keramiky Bara XIX ta XIX st. [Petrushenko R. Artistic features of Bar ceramics of the XIX and XX centuries]. Podolsk antiquity. Collection of scientific works. Vinnytsia : Vinnytsia Museum of Local Lore 1993. Pp. 409–419. [in Ukrainian].

4. Lupiy S.P. Ukrainska profesiina keramika pershoi polovyny XX st.. [Ukrainian professional ceramics of the first half of the twentieth century]. Bulletin of the Lviv National Academy of Arts. Lviv : Lviv National Academy of Arts, 2012. Issue 23. P. 181–201. URL: https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/23/22.PDF (date of access: 30.12.2021). [in Ukrainian].

5. Mistse Barskoi keramiky u honcharnii spadshchyni Ukrainy. [The place of Bar ceramics in the pottery heritage of Ukraine]. Ukrainian Center for Cultural Studies: website: https://uccs.org.ua/novyny/mistse-barskoi-keramiky-u-honcharnij-spadshchyni-ukrainy/ (date of access: 30.12.2021). [in Ukrainian].

6. Shutkevych O. Reheneratsiia zozuli na yablunevii hiltsi. [Regeneration of a cuckoo on an apple branch]. Day. 2021. November 5-6 (№ 135–136). URL: https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/regeneraciya-zozuli-na-yabluneviy-gilci?fbclid=IwAR17OHeqjSwxHWlW-d70O39Z25xQUfos4rQXTLyq3wBjb7CcdL31t4OE3Ws (date of access: 22.12.2021). [in Ukrainian].

7. Tytarenko V. Barske honcharstvo. [Bar pottery]. Vinnytsia Regional Center of Folk Art: website: URL: https://www.vocnt.org.ua/statti/bar_pottery (date of access: 22.12.2021). [in Ukrainian].

8. Melnychuk L.S. Honcharstvo Podillia XIX – pochatku XX stolittia: istoriohrafiia problemy. [Pottery of Podillya XIX – early XX century: historiography of the problem]. Ethnic history of the peoples of Europe, 2002. Issue 13. St. 22–26. URL: http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2002/13/articles/4.pdf (date of access: 22.12.2021). [in Ukrainian].

9. Trembitsky A. M. Yevfymii Sitsinskyi i Volodymyr Sichynskyi -doslidnyky ukrainskoho honcharstva, keramiky ta tsortseliany. [Euthymius Sitsinsky and Volodymyr Sichinsky – researchers of Ukrainian pottery, ceramics and tsortselyany]. Local lore, 2006. Nr 1–4. pp. 45–50. [in Ukrainian].

10. Bosyi O.H. Honcharstvo stepovoi Ukrainy v istorychnomu konteksti. [Steppe pottery of Ukraine in the historical context]. *Folk art and ethnography.* 2010. Vip. 6. P. 77–83. [in Ukrainian].